بررسی تطبیقی نقوش تزئینی معماری گنبد سلطانیه با نگاره‌های شاهنامه دموت

علیرضا شیخی[۱] رها همتی[۲]

[۱] دکتری هنرهای اسلامی، استادیار دانشگاه هنر تهران، a.sheikhi@art.ac.ir
[۲] کارشناس ارشد نقاشی، مدرس موسسه آموزش عالی فردوس، Raha.hematti@yahoo.com

بررسی تطبیقی نقوش تزئینی معماری گنبد سلطانیه با نگاره‌های شاهنامه دموت

چکیده

پس ازاسلام آوردن فرمانروایان ایلخانی و سر و سامان گرفتن اوضاع نسبی مملکت، هنر ایران دیگر بار اوج گرفت . تعامل و همکاری هنرمندان این دوره را در نمونه های زیادی از جمله نقاشی و کاشی کاری و همچنین گچ بری و تذهیب می توان دید. می توان گفت فرم کلی طراحی نقوش و روح حاکم بر هنرهای مختلف دارای وحدت رویه است. هدف مقاله تطبیق تزیینات گنبد سلطانیه و شاهنامه دموت به عنوان آثار ارزنده دوره ایلخانی از منظر تجسمی است. اگرچه در تاریخ، ذکر صورت خانه به عرضه داشت جعفر بایسنقری در دوره شاهرخ بر می گردد اما در واقع کار گروهی هنرمندان در کتابخانه حداقل به بیش یک صده قبل برمی گردد. سوال اینست که آیا نقوش به کاررفته بر هنرهای مختلف عصر ایلخانی ، بویژه نقوش تزئینی گنبد سلطانیه و نگاره های شاهنامه دموت ساخته و پرداخته هنرمندان مذهب کتابخانه درباری است؟

این پژوهش با روش توصیفی تحلیلی و مطالعات کتابخانه‌ای به معرفی و تطبیق نقوش تزئینی وابسته به معماری درگنبد سلطانیه و نقوش نگاره‌های شاهنامه بزرگ(دموت) پرداخته است. یافته‌ها نشان می‌دهد که نقوش گیاهی و اسلیمی، به خصوص نقوش تزئینی معماری حاکم بر نگاره‌های شاهنامه دموت شباهت زیادی با تزئینات معماری گنبد سلطانیه؛ همچنین از حیث محل قرا گیری و رنگ‌های یکسان دارای اشتراکاتی هستند. با توجه به این که تزیینات معماری گنبد سلطانیه و نیز مصورسازی شاهنامه دموت در زمان پادشاهی اولجایتو و به خصوص ابوسعید در کارگاه های سلطنتی انجام شده است احتمال تاثیر این دو، بر یکدیگر قریب به یقین به نظر می‌رسد و سنت کارگروهی هنرمندان دربار ایلخانی را عیان می‌سازد که وجود صورت خانه کتابخانه سلطنتی را امری ممکن می‌شمارد.

واژگان کلیدی: ایلخانی، گنبد سلطانیه، شاهنامه دموت، تزئینات و آرایه ها

Comparative study of the decorative motifs of soltanieh Dome architectural style with Great mongol shahnameh inscriptions

Abstract

When Ilkhan rulers converted to Islam and the country was stabilized relatively, the Iranian art flourished one more time. Interaction and cooperation between artists of this period can be seen in numerous instances including painting, plaster, stucco, and gilding works. We may say that the general form of the motifs and the spirit governing various arts are the same. The present article aims to compare ornaments of Soltanieh Dome and the Great Mongol Shahname as the iconic visual artworks of Ilkhans Era. Although according to the history books the illustration workshop was directed by Jafar Baysonghori in Shahrukh's reign, the artists' teamwork in the library dates back to at least a century earlier. The question is if the motifs used in various arts of Ilkhans Era, especially the ornaments of Soltanieh Dome and miniature paintings of the Great Mongol Shahnameh are created by the artists of the royal library.

The present study uses descriptive-analytic research method and library studies to introduce and compare the architectural ornaments of Soltanieh Dome and miniature paintings of the Great Mongol Shahnameh. The findings show that the floral and arabesque patterns, especially the architectural motifs dominating the miniature painting of the Great Mongol Shahnameh are closely similar to the architectural ornaments of Soltanieh Dome. These motifs are also similar in terms of location and color. Considering the fact that the architectural ornaments of Soltanieh Dome and illustrations of the Great Mongol Shahnameh were both created during Oljeitu and specially Abu-Saied's reign in royal workshops, they are likely to be influenced by each other, which is indicative of the teamwork tradition of the royal artists in Ilkhans Era, and therefore it is likely that there has been an illustration studio in the royal library.

Keywords: Ilkhan, Soltanieh Dome, the Great Mongol Shahnameh, Ornaments and Motifs

مقدمه

قرون هفتم تا نهم هجری قمری از دور ه های مهم هنر ایران است که در آن هنر ادوار تاریخ اسلامی ایران، خصوصاً سلجوقیان و خوارزمشاهیان، دستخوش تحولات و پیشرفت های چشمگیری شد و می توان آن را در حقیقت تلفیقی از هنر دور ه های قبل ایران و برخی نقوش هنر شرق دور دانست(شرایتو و گروبه،۳:۱۳۷۶). با تفکرات جاه طلبانه ایلخانان طرح های عمرانی وسیعی در حوزه شهرسازی و معماری آغاز شدکه به ساخت بنا عظیمی چون گنبد سلطانیه می توان اشاره کرد. در عرصه نگارگری نیز همین بس که از آثار ارزنده و ماندگاری چون « شاهنامه بزرگ» که به قلم خوشنویسان بزرگ آن دوره نوشته شده است و توسط نگارگران مصورگشته، یاد شود. بنای گنبد سلطانیه از جهت تزئینات با انواع کاشی کاری، نقاشی روی گچ، آجرکاری مشبک، مقرنس کاری گچی وآجری و گچبری بر روی پارچه، کتیبه هایی با مضمون آیات و احادیث، پیشرفت در تزئینات وابسته به معماری را پیموده است. در این دوره با تاسیس کارگاه های هنری سلطنتی توسط حاکمان مغولی که تازه مسلمان شده بودند،از هنرکتاب آرایی حمایت زیادی شد و شاهنامه بزرگ ایلخانی در این دوره مصور شد. هدف این پژوهش مطالعه ویژگی های شاخص بصری مشترک تزئینات گنبد سلطانیه و نقوش نگاره های شاهنامه دموت است. آنچه از اسناد بر می آید اینست که وجود صورت خانه در کتابخانه دربار به زمان شاهرخ تیموری می رسد اما اشتراکات عناصر تصویری در هنرهای وابسته به معماری و تزئینی آن را به حدود اواسط دوره ایلخانی می کشاند. لذا اشتراک بین محل قرارگیری و نقوش تزئینی وابسته به معماری گنبد سلطانیه به لحاظ تجسمی (ساختار، ترکیب بندی، رنگ) با نقوش تزئینی در نگاره های شاهنامه دموت چه موضوعی را بیان می دارند؟ اگر چه عوامل مخرب و پژوهش های کمرنگ در این راستا باعث ناشناخته ماندن ابعاد کامل و جامع این آثار شده است اما شناخت و مطالعه سیر روند تکوین هنرهای تصویری در ادوار اسلامی از ضروریات تاریخ هنر اسلامی ایران است.

روش تحقیق

مقاله با روش توصیفی – تحلیلی به معرفی نقوش تزئینی دو اثر مذکور و تحلیل نمونه طرح های موجود پرداخته است و تاثیرات متقابل نقوش تزئینی نگاره ها و تزئینات معماری گنبد سلطانیه در این دوران بر یکدیگر را مورد بررسی قرار می دهد. انتخاب نگاره ها هدفمند بوده و مواردی انتخاب شده اند که دارای بیشترین نقوش وابسته به معماری در آنها تصویرگری شده اند و در راستای جوابگویی به سوال تحقیق حداکثر داده های ممکن را در اختیار قرارداده اند.

پیشینه تحقیق

تاکنون کتب و مقالاتی به بررسی تزئینات معماری گنبد سلطانیه، کتاب‌آرایی و نگاره‌های شاهنامه دموت پرداخته‌اند. محمدرضا غیاثیان (۱۳۹۲) در مقاله «مطالعه تطبیقی تذهیب قرآن‌های اولجایتو و تزئینات معماری ایلخانی» به بررسی نقوش و تزئینات معماری پرداخته و تاثیر آن دو بر یکدیگر را بررسی کرده است. یعقوب آژند (۱۳۸۹)، در کتاب نگارگری ایران، پژوهشی در تاریخ نقاشی و نگارگری ایران به بررسی نقوشی گنبد سلطانیه و تزئینات کتاب‌های قرآن پرداخته است و حامی شاهنامه بزرگ ایلخانی را غیاث الدین فرزند رشیدالدین فضل‌الله می‌داند. ایشان (۱۳۸۱) در مقاله کارکرد دوسویه کتابخانه در دوره مغولان ایران کتاب آرایی و کتابداری به کارکرد دوسویه کتابخانه‌های سلطنتی دوره ایلخانان و دستاوردهای آنها پرداخته است. هوشنگ ثبوتی (۱۳۸۰) در کتاب معماری گنبد سلطانیه در گذرگاه هنر: کلیه تزئینات گنبد سلطانیه را متعلق به اواخر دوران اولجایتو و اوایل دوران سلطان ابوسعید بهادر دانسته است. منوچهر حمزه لو (۱۳۸۱) در کتاب شیوه‌های کاربردی در سلطانیه معتقد است هر دو دوره تزئیناتی گنبد سلطانیه متعلق به زمان ایلخانان و همزمان با اولجایتو و ابو سعید صورت گرفته است. محمد خزایی (۱۳۸۷)، در مقاله مجلس تشییع جنازه اسفندیار در شاهنامه ایلخانی، به تحلیل نگاره‌ها پرداخته است. دونالد ویلبر (۱۳۶۵) در کتاب معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانی به ذکر بناهای تاریخی پرداخته و تزئینات آن را معرفی نموده است. عزت الله رکوعی (۱۳۶۴)، در کتاب سرزمین ما، مروری بر تاریخ معماری ایران به بررسی معماری و تزئینات گنبد سلطانیه پرداخته است. مهناز شایسته‌فر و اعظم السادات رزاقی (۱۳۸۵)، در مقاله عناصر تزئینی در هنر کتاب آرایی قرآن و انجیل به بررسی تزئینات این کتب پرداخته‌اند. مدرسی طباطبایی (۱۳۵۴)، در مقاله قاضی احمد قمی نگارنده خلاصه التواریخ و گلستان هنر به شرح حال کتاب‌آرایی دوره ایلخانی پرداخته است. قابل ذکر است که پژوهشی در راستای بررسی تطبیقی تزئینات گنبد سلطانیه و نگاره‌های شاهنامه دموت صورت نگرفته است .

گنبد سلطانیــه

گنبد سلطانیه در استان زنجان، یکی از شاهکارهای معماری دوره اسلامی به سبک آذری است. گنبد دارای ارتفاع ۴۸/۵، قطر دهانه ۲۵/۵متر و پلان هشت ضلعی دارد. کاشیکاری، گچ بری، آجرکاری، درودگری، دیوارنگاری، کتیبه نگاری و حجاری از جمله هنرهایی است که جداره ها و سقف گنبد سلطانیه را آذین داده است. دو لایه تزئینات گنبد سلطانیه متعلق به دوره اولجایتو و ابوسعید است. نمای بیرونی و داخلی بنا با هنرهایی چون کاشیکاری معقلی و تلفیق آجر و کاشی در سردرها، پشت بغل قوس ها و بغل کشهای قوسها، جرزهای ایوان ها با کتیبه های کوفی و معقلی در داخل بنا و گچبری روی سردرها و سقف ایوان های راهروهای طبقه دوم را آراسته است. هنرهای چوبی به شکل نرده‌های چوبی در دست اندازها ی طبقه اول و همچنین محجرهای سنگی در دست اندازهای ایوان های طبقه دوم به کار رفته است. در تزئینات لایه دوم هنرهایی چون گچبری، نقاشی و کتیبه نگاری با خطوط کوفی، ثلث، نسخ استفاده شده است.

شاهنامه بزرگ ایلخانی

در بیان شاهنامه نگاری از سال ۷۰۰هجری قمری هیلن براند معتقد است: «شاید این واکنشی دیرهنگام به تهاجم قومی حتی بیگانه تر از اعراب (مغولان) و در جهت احیای فرهنگ ایرانی پس از آن ضربه هولناک بود. یا اینکه شاهنامه در آن مقطع زمانی از فواید رسم و راهی فراگیر و نیرومند برخوردار شده باشد که یکی از ابعاد آن رواج کتاب های مصور بود.این رسم را غازان خان آغاز کرد و جانشینانش ادامه دادند. این باززایی نه تنها سرآغاز شکوفایی مجدد و مقطعی فرهنگ ایرانی بود، بلکه پایبندی مغولان به این فرهنگ را به همراه داشت. هنر مصور سازی کتاب از پس نیمه دوم قرن هفتم هجری قمری به طور رسمی شکل گرفت که با تدوین جامع التواریخ به دست خواجه رشیدالدین فضل الله همدانی و راه اندازی کارگاه کتابخانه سلطنتی همراه بود. طبق تحقیقات ۶۰ سال اخیر شاهنامه بزرگ ایلخانی به تقلید از جامع التواریخ ،به عنوان اولین نسخه مصور درباری در دوران ابوسعید بهادر خان ،در تبریز تصویرسازی شد، اندازه صفحات ۲۹/۴۱ *۴۰/۶۴ سانتیمتر است و ازحدود ۲۵۰ نقاشی ۵۷ اثر باقیمانده است. دیماند آن را به سال ۷۲۰ هجری و عیسی بهنام به سال های ۷۲۱ تا ۷۳۷ هجری مربوط می دانند(شریف زاده، ۸۸؛۱۳۷۵). دراهمیت شاهنامه همین بس که با گذشت یک سده از پراکنده کردن اوراق آن به دست ژرژ دموت بلژیکی، بحث درباره آن همچنان ادامه دارد. دوست محمد، کاتب کتابخانه سلطنتی در مقدمه ای برای بهرام میرزای صفوی، شرحی بر حال هنرمندان نوشته و در آن از استاد نگارگری به نام احمد موسی نام برده که سنت جدید نگارگری ایران را بنا نهاد. وی ابوسعید نامه، کلیله و دمنه، معراج نامه و تاریخ چنگیزی را در زمان سلطان ابوسعید مصور کرده که برخی اوراق پراکنده آنها هنوز باقی مانده اند. شاگردانش امیر دولت یار در سیاه قلم و شمس الدین در زمان سلطان اویس(دومین فرمانروای جلایری)به استادی رسیدند.شاگردان ایشان خواجه ابوالحی و جنید در زمان سلطان احمد جلایر در بغداد سرآمد بودند. از نوشته دوست محمد چنین بر می آید که سه نسل از نقاشان دربار مغولان، ایلخانان و جلایریان گام به گام نگارگری ایرانی را تا تکوین یک سبک نقاشی ایرانی منسجم، پیش بردند. احتمال دارد برخی از نگاره های شاهنامه دموت و کلیله و دمنه را احمد موسی و شمس الدین آفریده باشند. (پاکباز، ۱۳۷۹؛ ۳۶-۳۵).

اریک شریدور[3] در «جستاری در نقاشی سده چهاردهم»، احتمال مشارکت احمد موسی را می پذیرد، اما معتقد است یکی از متولیان شاهنامه بزرگ ایلخانی «شمس الدین محمد» است. از سویی محققانی مانند شیلا بلر و اولک گرابار معتقدند این شاهنامه پس از مرگ ابوسعید، در دوران آرپا خان آخرین بازمانده ایلخانان، توسط خواجه غیاث الدین محمد حمایت شده ، (Grabar & Blair,1980:48)[4]. ولی بلر، دوران یک ساله حکومت آرپاخان را کوتاه می داند و آن را متعلق به سال های ۷۳۶ه.ق-۱۳۳۶م/۷۲۷ ه.ق- ۱۳۲۸م / می داند(بلر و بلوم،۱۳۸۱: ۷۲)[5]. ابوالعلا سودآور[6] نام ابوسعید نامه را برای این نسخه پیشنهاد می کند (برند، ۱۳۸۸: ۲۷ و ۲۸). شریف زاده معتقد است «ابوسعید بهادر در زمان قدرت، رستاخیز فرهنگی ایجاد کرد و به حمدالله مستوفی مأموریت داد تا از بین نسخه های خطی موجود، مجموعه کاملی از شاهنامه را تهیه کند» و آن را شاهنامه مستوفی می نامد(شریف زاده ۱۳۷۶، ۱۳۵). شاهنامه دموت در زمانی عینیت یافت، که ایران از نظر سیاسی دستخوش هرج و مرج بود، با وجود این ساختار بنیادین نگارگری ایران را در سده های هشتم تا دهم هجری در پی دارد. تنظیم بسیار حساب شده، ترکیبات بدیع، رنگ های درخشان، ظرافت در خط و طرح و توان بیان درون از طریق حالت،

3 . Schroeder.E
4 . Grabar,O and Blair,S
5 . Bloom,M.Jonathan,Blair,Shila
6 . Soudavar,Abolala

حرکت و نگاه سیمای برجسته شاهنامه «دموت» وقتی که در ارتباط با جامع التواریخ دیده شود، اینست که اگرچه این اثر در بسیاری از جزئیات، خصوصاً در گروه بندی کردن اشخاص، آشکارا متکی به جامع قضا نیستند (کن بای،۱۳۷۸؛۳۵-۳۶). گرابار معتقد است موضوع نگاره ها حول چهار موضوع مرگ و سوگواری، مشروعیت، فرومایگی و ضعف انسان و الهام ایزدی می چرخد. وی همراه شیلا بلر این تفاسیر را در کتاب بعدی خود تصویر حماسی و تاریخ معاصر تصاویر ؛شاهنامه بزرگ ایلخانی گسترش داد. شاهنامه دموت را می توان نقطه اوج پیشرفت نقاشی عهد ایلخانی دانست. مسلماً، تأثیر هنر چینی قابل انکار نیست. انتخاب صحنه های غیر متعارف در شاهنامه «دموت»، داستان های شاهنامه را به طرز ظریفی با وضع موجود دوره ایلخانان، مرتبط ساخته است(کن بای، ۱۳۸۲؛ ۳۷-۳۶). لازم به ذکر است که بسیاری از نگاره های شاهنامه «دموت» شامل رنگ هایی نظیرانواع قرمز، آبی، سبز و طلایی است. برخلاف نگاره های جامع التواریخ، و برخی از صحنه های باستانی شاهنامه «دموت»، اندامها عموماً عضلانی و تنومند تصویر شده اند. نفوذ نقاشی چینی، به ویژه به هنگام تصویر درختان و کوه ها، در شاهنامه «دموت»، کاملاً آشکار، ولی به میزان نگاره های جامع التواریخ نیست.

تطبیق نقوش تزئینی نگاره های شاهنامه دموت و تزئینات گنبد سلطانیه

از آنجایی که شاهنامه بزرگ ایلخانی (دموت) به لحاظ بیان حالت، نقوش تزئینی ،اجرای استادانه و انتخاب مضامین یکی از منابع غنی و قابل توجه نگارگری ایرانی است ،قریب به یقین هنرمندانی برجسته به تصویر گری این شاهنامه پرداخته اند ودر طرح ریزی آثار مهم کتاب آرایی و معماری آن زمان نقش بسیار مهمی ایفا کرده، به طوری که ردپای قلم شان در تزئینات معماری (گنبد سلطانیه) و تصویرگری نگاره های شاهنامه و طرح و نقوش قرآن ها دیده می شود. لازم به ذکر است نگاره هایی با بیشترین عناصر تزئینی از شاهنامه دموت شامل زاری و مویه بر مرگ اسکندر(تصویر۱)، تاج گذاری شاه زاو،پسرطهماسب (تصویر۲)، ضیافت انوشیروان برای وزیرش بزرگمهر (تصویر۳)، غذا خوردن انوشیروان و پسرمهبد (تصویر۴)، بهرام گوردر خانه دهقان(تصویر۵)، کشتن نادر بدست افراسیاب (تصویر۶). با تزئینات گنبد سلطانیه مد نظر بوده است که بیشترین یافته ها در جهت دست یازیدن به هدف مقاله برای روشنگری بحث مورد مطالعه قرار گرفته اند.

تصویر ۱:زاری و مویه بر مرگ اسکندر، گری،۱۳۶۹:۱۶۰

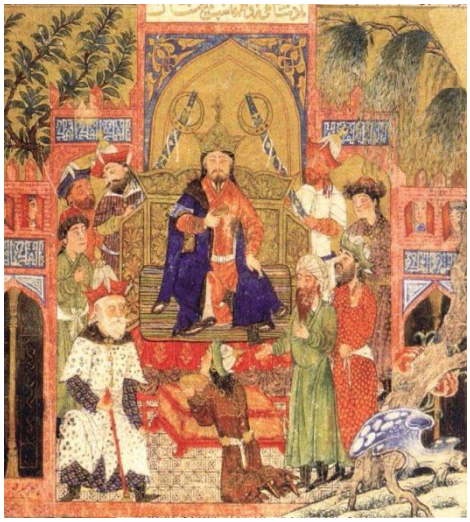

تصویر ۲:اج گذاری شاه زاو، پسر طهماسب، Carboni and Komaroff,2002:41

تصویر۳: ضیافت انوشیروان برای وزیرش بزرگمهر، شریدر،۵۷:۱۳۷۷

تصویر۴: غذا خوردن انوشیروان و پسر مهبد، www.harvardartmuseums.org

تصویر۵: بهرام گور در خانه دهقان،حدود ۷۳۵ه.ق،www.mcgill.ca/library

تصویر۶:کشتن نادر به دست افراسیاب، www.harvardartmuseums.org

مقایسه نقوش شاهنامه و گنبد

موارد متعددی از شباهت نقوش هندسی و گیاهی برخی از نگاره های شاهنامه (دموت) با تزئینات گره سازی در فضای داخلی گنبد سلطانیه وجود دارد(جدول ۱). قابل ذکر است نقوشی که در فضای معماری نگاره ها به چشم می خورد با محل قرارگیری این نقوش در معماری گنبد سلطانیه یکسان است . این تزئینات در نگارگری با رنگ برروی کاغذ جلوه گری و در معماری با ترکیب آجر و کاشی و گچ و سفال و نقاشی برروی آن ها چشم را خیره می کند. نقوش اسلیمی و گل نیلوفر طراحی شده بر لچکی طاق و ایوان فضای نگاره ها، با محل قرار گیری این نقوش در معماری گنبد سلطانیه یکسان است(تصویر ۱و۴). همچنین در هر دو می توان شاهد ساختار فرم گردان نقوش بود. انتخاب رنگ ها در این نقوش که بیشتر شامل رنگ آبی و سفید است، با رنگ آبی کاشی های لعابدار بر زمینه سفالین منطبق می باشد. در هر دو اثر تلفیق نقوش

اسلیمی و گیاهی به چشم می خورد. نمونه قندیل استفاده شده در گنبد سلطانیه قرابت زیادی با نگاره های شاهنامه چون زاری و مویه بر مرگ اسکندر دارد(تصویر۱).پایه شمعدان های تخت در این نگاره از جمله آثار معروف فلزکاری ایلخانان است. این موارد الهام گرفتن نقوش تزئینی نگاره های شاهنامه بزرگ ایلخانی از تزئینات معماری سلطانیه را تقویت کرده است. البته تاثیر هنر نگارگری بر معماری ، در تزئینات گچبری با نقوش گیاهی و اسلیمی ها را نمی توان نادیده انگاشت. شیلا بلر در مطالعه مقبره اولجایتو ،ترنج های جناغی شکلی که درنگاره زاری بر مرگ اسکندر، برای تزئین دیوار به کار رفته را نمونه ای از نقش مایه های شناخته شده مقبره اولجایتو معرفی کرده است (بلر،۱۳۸۷: ۳۵) (تصویر ۱). محل قرارگیری این نقش در هر دو اثر یکسان و از لحاظ ساختاری فرم گردان را نشان داده اند. همچنین رنگ های لاجوردی و نخودی را در نگاره ها و کاشیکاری این نقش میتوان مشاهده نمود. لازم به ذکر است نقوش هندسی در هر دو اثر شامل فرم ساختاری هندسی شامل ستاره هشت پر و دوازده پر دارد و از رنگهای سبز آبی ، اخرایی و آبی روشن بهره برده است. در واقع لایه اول تزئینات معماری گنبد سلطانیه ، هندسی و لایه دوم تزئینات بنا، بیشتر با نقوش اسلیمی و ختایی آذین شده و شامل هنرهای گچبری، نقاشی و کتیبه های نسخ ، ثلث و کوفی است .از دیگر جلوه های تاثیر تزئینات معماری بر نقوش تزئینی حاشیه نگاره ها، می توان شمسه ها ، نقوش اشکی و اسلیمی های نقش شده گچبری و کاشی کاری ها را دید. کتیبه های معماری و نگاره ها هر دو به خط کوفی تزئینی هستند که بر بالای سردر ها و ایوان ها جای گرفته و فرم نوشتاری و گردان دارند (تصویر ۴و۵).

جدول بررسی تطبیقی و تاثیرات تزئینات معماری گنبد سلطانیه و نگاره های شاهنامه دموت

شاهنـــامه دموت				گنبد سلطـــانیه			
نام اثر	نقوش تزئینی نگاره و ترکیب بندی	رنگ بندی	محل قرار گیری	نمونه تصویری	نقوش تزئینات معماری و ترکیب بندی	رنگ بندی	محل قرار گیری	نمونه تصویری
نگاره مرگ اسکندر	–اسلیمی –نقش نیلوفر –تکرار نقش	– آبی – سفید	حاشیه تزئینات و دیوار		– اسلیمی – نقش نیلوفر – تکرار نقش	–آبی تیره – سفید	حاشیه تزئینات و دیوار	
نگاره مرگ اسکندر	نقش گره(سلتی) –تکرار –ساختار شبکه ای	–قرمز – سفید	بر روی اشیا –قسمت تحتانی نگاره		نقش گره ترنج کند و تند	–قرمز –نخودی اخرایی –سفید	بر روی سقف گنبد	
نگاره مرگ اسکندر	–نقوش اسلیمی و گیاهی	–سفید –سیاه	حاشیه تزئینات معماری نگاره		نقوش اسلیمی و گیاهی	–سفید –قرمز	حاشیه تزئینات سقف	
نگاره مرگ اسکندر	نقش ترنج	آبی	تزئینات دیوار		نقش ترنج	آبی اخرایی	تزئینات دیوار	
نگاره کشتن نادر بدست افراسیاب	نقش ختایی ترنج گیاهی	آبی قرمز طلایی	برروی اشیا و پارچه		نقش ترنج ختایی	اخرایی	زیر طاق	
نگاره غذاخوردن انوشیروان و پسر مهبد	نقوش هندسی و گره و ترنج	نخودی اخرایی قرمز	برروی دیوار قسمت فوقانی دیوار		نقوش هندسی	آبی نخودی	برروی دیوار	
نگاره غذاخوردن انوشیروان و پسر مهبد	نقوش تزئینی دیوار	اخرایی قرمز	دیوار		نقاشی برروی گچ	قرمز اخرایی	دیوار	

نگاره ضیافت انوشیروان برای وزیرش بزرگمهر	نقوش اسلیمی و ماری	طلایی قرمز	برروی اشیا و پوشاک		نقوش اسلیمی و گیاهی	اخرایی	زیر طاق	
نگاره بهرام گور در خانه دهقان	نقوش ترنجی و ختایی	سفید اخرایی طلایی	برروی پوشاک و اشیا		نقوش ترنجی	سفید اخرایی طلایی	برروی زیر طاق و دیوار	
نگاره غذاخوردن انوشیروان و پسر مهبد	نقوش ترنج تند	سفید قرمز	برروی دیوار قسمت فوقانی در معماری نگاره		نقوش ترنج تند	سفید آبی قرمز روشن	بر روی دیوار	
نگاره ضیافت انوشیروان برای وزیرش بزرگمهر	نقوش هندسی و گره و ترنج	سیاه طلایی سبز	برروی نرده و قسمت تحتانی در معماری نگاره		نقوش هندسی و گره و ترنج	قرمز سفید اخرایی	برروی سقف	
نگاره بهرام گور در خانه دهقان	نقوش ترنجی و جناغی	آبی سفید اخرایی	برروی دیوار		نقوش ترنجی و جناغی	آبی سفید اخرایی	برروی دیوار	

جدول۱، بررسی تطبیقی و تاثیرات تزئینات معماری گنبد سلطانیه و نگاره های شاهنامه دموت، ماخذ جدول: نگارنده

اگرچه اولین عرضه داشت بجای مانده از تاریخ هنر ایران مربوط به دوره تیموری و جعفر بایسنقری است (منشی قمی،۱۵۷:۱۳۸۳)، تطبیق نقوش تزئینی گنبد سلطانیه و شاهنامه دموت نشان میدهد احتمال وجود صورت خانه در کتابخانه های سلطنتی به حدود یک صده قبل یعنی دوره ابوسعید می رسد که در آنجا هنرمندان طراح چون مذهبان و نقاشان برای موضوعات مختلف طراحی و کار کرده اند. نمونه های آن را با توجه به ارائه مستندات در نگاره های شاهنامه دموت و گنبد سلطانیه این فرضیه را قریب به یقین ساخته که می توان آن را از جمله تاثیرات چین بر ایران نیز در نظر گرفت که همان سنت کارگروهی هنرمندان است(شیخی و آشوری،۱۰۳:۱۳۸۶). این موضوع را می توان دوران رشد و بالندگی برای هنر ایرانی دانست که از دوره سلجوقی بطور جدی تر شروع شده و در نتیجه گذر زمان در دوره تیموری کامل و پخته گردیده است.

نتیجه گیری

سنت کار گروهی که میراثی از چین بوده، در هنر های تزئینی و کتاب آرایی دوره ایلخانی نمود یافته است. گردآوری تعداد زیادی از هنرمندان در پایتخت با تولید نسخ و آثار معماری همراه بود. در این میان ابوسعید فرزند اولجایتو کوشش های قابل توجهی انجام داد. از آنجاکه هنرمندانی که در آن دوره فعالیت داشتند از بزرگترین مذهبان و نگارگران زمان خویش بودند و در هنر های دیگر دست داشته اند و تاثیر قلمشان در تزئینات معماری و سایر هنرها دیده می شود. هنرمندان، آنجا که با سطح سقف و دیوار یک عمارت سرو کار داشته با انواع تزئینات به ویژه با بهره گیری از شبکه های هندسی و اسلیمی هاونقوش ترنجی شکل به آجرو گچ تقدس بخشیده است.

نقوش موجود در گنبد سلطانیه شامل نقوش هندسی، اسلیمی و پیچ و تاب های طوماری،انواع گره و ترنج های کند و تند، شمسه می باشد .این نقوش در تزئینات لایه اول حضور داشته اما در تزئینات لایه دوم نقوش هندسی و نقوش اسلیمی و گیاهی به چشم می خورد در حالی که در نگاره های شاهنامه نقوش اسلیمی، گره، گیاهی و ختایی مشابه نقوش تزئینات گنبد سلطانیه مشاهده می شود. رنگ های آبی، سفید، سیاه، قرمز، اخرایی، طلایی وسبز در گنبد سلطانیه و شاهنامه دموت به کار رفته است . اشتراکات قابل توجهی در حوزه تزئینات هندسی و گیاهی این دو اثر وجود دارد که همانندی در طرح و اجرای رنگ و محل قرارگیری همپوشانی دارند.

از دیگر جلوه های تاثیر تزئینات معماری بر نقوش تزئینی نگاره ها ،می توان شمسه ها، نقوش اشکی و اسلیمی های حاضر برروی گچبری و کاشی کاری های حاشیه نگاره ها را نام برد که احتمالا طراحی آثار بر عهده هنرمندان طراح درباری بوده است. لازم به ذکر است که در دوره ایلخانی خصوصا در زمان اولجایتو و ابو سعید مرکز «ربع رشیدی» با نظارت وزیر با درایت اولجایتو پدید آمد. تمامی هنرمندان بزرگ درباری در آن مرکز گرد هم آمدند و آثار بزرگی اعم از معماری و کتب خطی و مصور خلق نمودند که از موارد شاخص آن دوران یعنی گنبد سلطانیه اشاره داشت. این اثر در زمان سلطنت اولجایتو ساخته شد و تزئینات آن در زمان سلطنت ابوسعید به اتمام رسید که البته «شاهنامه دموت» نیز در همین عصر خلق شد. از این رو می توان سیر تکاملی نقوش تزئینی نگاره های شاهنامه و تزئینات معماری گنبد سلطانیه در هنر آغاز سده هشتم هجری/چهاردهم میلادی ایران را یک فرایند هم زمان دانست.

پی نوشت

۱- این مقاله ابتدا در مجله Islamica Art 6 با همین عنوان در سال ۱۹۳۹ چاپ شد ،رجوع شود به:

Schroeder ,E,Ahmad Musa and Shams Aldin:"A Review of Fourteenth CenturyPainting"in Islamica art 1939,113-42

و در سال ۱۳۷۷،دکتر یعقوب آژند ،تحت عنوان «دوازده رخ:یادگاری دوازده نقاش نادره کار ایران،احمد موسی و شمس الدین محمد» آن را ترجمه کرد و به چاپ رساند.

2- Grabar,O and Blair,S,1980Epic Image and ContemporaryHistory,The Illustraitions of the Great shahname .

۳- Bloom,M.Jonathan,Blair,Shila، یادبود شاهنامه بزرگ: مظاهر حماسی و تاریخ معاص. ترجمه: سعید رحمتی. هنرهای تجسمی. ترجمه: سعید رحمتی. (۲۶). ۳۸-۴۳

Bloom,M.Jonathan,Blair,Shila(2009), Grove Encyclopedia of Islamic Art & Architecture, Vil. 1, Oxford University Press.

۴- از میان ۵۷ اثر باقی مانده در سده چهاردهم/هشتم،یکی از آن ها بر اثر آتش تخریب شد (Hillenbrand,2002,p.157). در پژوهشی دیگر اوالعلا سود آور درباره تعداد احتمالی ۲۵۰ اثر نقاشی شاهنامه بزرگ، این ادعا را که ابتدا از سوی گرابار و بلر

مطرح شده بود را مورد مناقشه قرار می دهد و تعداد واقعی نقاشی ها را همان ۵۰ اثر موجود می داند.(Soudavar,1996,95-218)

Soudavar.Abdolala(1992)The Saga of Abu-Said Bahador Khan,The Abu-Saidname, At the Court of the Il-Khans,1290-1340, Oxford university Press, UK,pp.95-218

5- Carboni S. and Komaroff L.(2002). The Legacy of Genghis Khan (Courtly Art and Culture in Western Asia, 1256-1353).New Haven:Yale University Press.

منابع

آژند، یعقوب. (۱۳۸۹). *نگارگری ایران*. تهران: سمت

آژند، یعقوب. (۱۳۸۴). *منظره پردازی در نگارگری ایران*. خیال شرقی. (۱۳۸۴). (۲). ۱۴-۲۵

برند، رابرت هیل. (۱۳۸۸). *زبان تصویری شاهنامه*. ترجمه: داود طباطبایی. تهران: فرهنگستان هنر

بلر، شیلا. (۱۳۵۶). *موضوع تصاویر شاهنامه بزرگ قرن هشتم هجری، شاهنامه فردوسی، حماسه جهانی*. تهران: سروش

بلر، شیلا و بلوم، جاناتان. *یادبود شاهنامه بزرگ: مظاهر حماسی و تاریخ معاصر*. ترجمه: سعید رحمتی. هنرهای تجسمی. ترجمه: سعید رحمتی. (۲۶). ۳۸-۴۳

بینیون، ویلکینسون، گری (۱۳۸۳). *سیر تاریخ نقاشی ایرانی*. ترجمه محمد ایران منش. تهران: انتشارات سپهر.

پاکباز، رویین. (۱۳۷۹). *نقاشی ایران از دیرباز تا امروز. تهران*: نارستان

ثبوتی، هوشنگ. (۱۳۸۰). *معماری سلطانیه در گذرگاه هنر*. تهران: پازینه

ثبوتی، هوشنگ. (۱۳۶۵). *تاریخ زنجان*، زنجان: توانا

حمزه لو، منوچهر. ۱۳۸۱. *هنرهای کاربردی در گنبد سلطانیه*. تهران: ماکان

خزایی، محمد. (۱۳۸۷). *پرونده شاهنامه‌نگاری: مجلس تشییع جنازه اسفندیار در شاهنامه ایلخانی*. آینه خیال.(۶). ۴۰-۴۵

دیماند. موریس اسون.(۱۳۸۳).*راهنمای صنایع اسلامی*، مترجم:عبدالله فریار، علمی و فرهنگی،تهران

ر. کن بای. (۱۳۷۸). *نقاشی ایرانی*. ترجمه: مهدی حسینی. تهران: دانشگاه هنر

ر. کنبای. شیلا. (۱۳۷۷). *دوازده رخ*. ترجمه: یعقوب آژند. تهران: انتشارات مولی

شرایتو،امبرتو.گروبه،ارنست(۱۳۸۴).*تاریخ هنرایران.هنرایلخانی و تیموری*.ترجمه یعقوب آژند.(۴)۳-۲۲

شیخی،علیرضا و آشوری،محمدتقی(۱۳۸۶)، ،*زیبایی شناسی آثار گچبری محراب پیر بکران*،مجله علمی پژوهشی نگره،تهران،دانشکده هنر دانشگاه شاهد،۱-۱۰۳

گرابر، اولگ. (۱۳۹۰). *مروری بر نگارگری ایرانی*. ترجمه: مهرداد وحدتی دانشمند. تهران: فرهنگستان هنر

مخلصی، محمدعلی. (۱۳۶۹). *جغرافیای تاریخی سلطانیه*. تهران: مولف/ مرتضوی، منوچهر.(۱۳۵۸). مسائل عصر ایلخانیان. تبریز: صفا/ ن. ویلبر. دونالد. (۱۳۶۵). *معماری اسلامی ایران*. ترجمه: عبدالله فریار. تهران: علمی فرهنگی

منابع لاتین

Carboni S. and Komaroff L.(2002). *The Legacy of Genghis Khan* (Courtly Art and Culture in Western Asia, 1256-1353).New Haven:Yale University Press.

Grabar,O and Blair,S,1980Epic Image and ContemporaryHistory,*The Illustraitions of the Great shahname*
Schroeder ,E,Ahmad Musa and Shams Aldin:"*A Review of Fourteenth CenturyPainting"in Islamica art* 1939,113-42
Blair,Sheila, www.irancaonline.org/articles/jame-tawarikh-ii.August 5,2016.10:30 pm.
www.harvardartmuseums.org,5.4.1395,8:30 pm.
www.irancaonline.org, 5.4.1395, 7:30 am.
www.soudavar.com, 3.4.1395, 4:15 pm.
www.metmuseum.org, 3.4.1395, 4:00 pm.
www.mcgill.ca/library, 1.4.1395, 6:30 pm.
www.tebyan.net, 1.4.1395, 6:15 pm.
www.wikipedia.org, 1.4.1395, 6:00 pm.